

het ons in vol vaart oor onafsienbare vlaktes en deur bergagtige bosveld gery wat ons elke uur ander vergesigte laat sien het. Ons het gekom aan 'n dorp, Makapanspoort of Pieter Potgietersrust genoem, waar ons deur die boere met ereskote begroet is en waar ons na 'n besoek aan die Landdrostkantoor 'n aangename aand deurgebring het. Ons het ons perde vooraf gestuur en hulle het ons daar vars perde verskaf.

Op die verdere reis was die Natuur weer heeltemal nuut vir my. Die groei van plante en bome was daar forser en van 'n gans ander soort. Hier het nog leeus, buffels en olifante verblyf, maar ek het hulle toe nie gesien nie. Ons het kameelperde in klein groepe bo die bome sien uitsteek; hulle is die mooiste wild wat ek ooit gesien het. Een van ons had die geluk om een van hulle te skiet; die vleis daarvan is deur ons as 'n lekkerny genuttig. Ons het talle volstruise gesien; in 'n nes op 'n kaal plek in die gras was meer as 60 eiers, wat deur verskillende voëls gelê was; hulle was amper uitgebroei sodat ons geen daarvan kon nuttig nie. Hul vere lyk die pragtigste wanneer hulle loop. Voëls wat in die gelyk veld leef, is veel fraaier as dié wat in die bosse bly.

Ons het op ons reis verder 'n bewoonde plaas aangedoen waarvan die water besonder geskik is vir genesing van wonde en druk besoek word.¹⁷⁾ Ons het daar nog 'n begrafnis bygewoon van iemand wat slegs enkele dae tevore deur 'n leeu erg vermink was. Die lyk was onherkenbaar.

Ons het die plek van ons bestemming geleidelik genader en het langs talle kafferkrake gery. Toe ons een van die krake wou verbyry, is ons opgehou deur twee ou, gryswartes wat hul droefheid kenbaar gemaak het deur voor die perde te gaan lê en telkens die hande bo hulle ineen te slaan. Die seun van ons president¹⁸⁾ wat ons bekwane drywer was, het die swartes se taal verstaan en as tolk gedien. Hulle het vertel dat hulle op 'n dag in hul kraal deur enkele boere oorval is wat die mans doodgeskiet het. Slegs hulle twee met enkele vrouens en kinders is gespaar. Die boere het al hul vee saamgeneem en nou was hulle die prooi van die bitterste armoede.¹⁹⁾

Ons het 'n proses-verbaal opgestel en 'n paar name van die boere wat die gruweldaad verrig het, genoteer. Dit was juis sodanige klagte wat aanleiding was vir ons reis na Zoutpansberg.

Ons president - (Stephanus) Schoeman, wel te verstaan - het enkele dae voor ons vertrek al die swart hoofmanne by mekaar laat roep en talle van hulle was aanwesig. Daar was meer as 80 swart kapteins, vergesel deur hul indoenas, by mekaar en al hul klagte is genoteer om naderhand as beskuldigings teen die gruwelike misdadigers voor 'n hooggeregshof te dien. Dit was 'n interessante aanblik om soveel hoofmanne en verteenwoordigers van verskillende swart stamme byeen te sien. Sommige was heeltemal kaal, andere was met die bespotlikste dinge versier.

Hul wapens was netso verskillend as hul gedragings. Talle het die wonderlikste musiekinstrumente saamgebring en ieder aand is onder hulle gedans. Die beskuldigdes het nie vooraf by-eengekom en het geweier om op die dagvaarding te verskyn. Maar toe die meeste swartes weg was, het hulle moed gevat en 'n 20-tal van hulle wou die vlag voor die kantoor weghaal en ons goed- of kwaadskiks noop om te vertrek. Ons was op ons hoede en ons houding en die manmoedige gedrag van die goeie ingesetenes het hul plan verydel. Omstandighede het daartoe gelei dat hulle nie voor die hof hoef te verskyn nie. Naderhand het die swartes hulle gewreek. Zoutpansberg is deur hulle verwoes en die belhamels het die vreeslikste dood ondergaan.²⁰⁾

Zoutpansberg was 'n stapelplek van die ivoorhandel; die swartes het die olifantstande in menigte aangebring en het hulle teen enkele glaskrale en koperringe verruil.²¹⁾ Ek het daar olifantstande gesien wat 120 pond per stuk geweeg het.

Meermale het die Engelse die Transvalers van handel in slawe beskuldig. Ek kan nie ontken dat enkele persone, onder wie veral Engelse was, hulle wel eens skuldig gemaak het aan die koop van kinders van swartes en dat hulle die kinders vir 'n prys van ongeveer 200 gulden van die hand gesit het nie. Dit is die handel van "swart ivoor" genoem. Maar ek kan in opregtheid verklaar dat wanneer dit bekend geword het, die regering die daders ten strengste gestraf het. In die noorde van Transvaal het dit gewemel van swart stamme wat deurgaans bloedige oorlog teen mekaar gevoer het; die kinders van die ver-slanes is aan hul lot oorgelaat en was daardeur aan die hongerdood prysgegee. Die boere wat sulke armsalige klein skepsels gevind het, het hulle dan saamgeneem en hulle naderhand as bediendes gebruik. Volgens die wet moes sulke klein swartes by die Landdrost ingeboek word om by hul meerderjarigwording volledig vrygelaat te word. Het klagte ingekom dat hulle in hul minderjarigheid nie na behore behandel is nie, dan is hulle by andere uitbestee.

Ons werksaamhede in Zoutpansberg was beëindig en die orde soveel moontlik herstel... Die terugreis is aanvaar....

- o -

Bylae B

Friedrich Jeppe, "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik, Ergänzungsheft No. 24 zu Petermann's Geographischen Mittheilungen", by Justus Perthes, Gotha 1868, p.6-7 en 8-9.

Die hierna volgende paragrawe is oorgeneem uit die bogenoemde bladsye en uit Duits in Afrikaans vertaal.

Eldorado²²⁾ vir die jagters - Die Transvaalse Republiek kan werklik die Eldorado vir die jagter en jagliefhebber ge-

noem word, want wild van enige soort is hier oorvloedig aanwesig. Dit is daarom geen wonder dat die land elke jaar deur 'n groot aantal jagters uit alle dele van Suid-Afrika en selfs uit Europa besoek word nie. Hulle keer gewoonlik met hele wادلadings horings, velle en karsse (tier-, leeu- en pantervelle) terug. Ook bring hulle merkwaardige wapens en sierade van swartes huis toe wat hulle vir 'n handvol krale²¹) of deur ruilhandel verkry het, uit die binneland, waarmee hulle in die vaderland die mure van hul huise versier.

Olifante, renosters (swart en wit), seekoëie, buffels en kameelperde is min jare gelede nog in die suidelike streke van die land aangetref, maar het hulle geleidelik na die noorde teruggetrek. Die boere egter wat die waarde van hierdie diere voldoende ken om op prys te stel, ontsien geen moeite, ontberinge en strawasse om hulle op te spoor en dikwels met groot gevaar te jag. Die olifantsjagters gaan tot aan die Zambesi en in die jongste jare het hulle met 'n saamgenome boot die stroom oorgesteek en noordwaarts van dié rivier getrek. Weens die groot hitte in die somer kan hierdie streke slegs in die winter besoek word. Die reis duur met die ossewa van hier na die Zambesi gewoonlik 50 dae en word gewoonlik in Mei begin, en in September of Oktober keer die jagters terug huis toe.

Die reeds vermelde verdrag met die Britse Kroon²³) verbied sowel die Engelse as Republikeinse onderdane die ruilhandel met die inboorlinge in gewere, kruit en lood. Maar tog word jaarliks 'n groot aantal gewere en groot hoeveelhede ammunisie deur Engelse jagters en kooplui (traders) uit die Kaapkolonie na die binneland gebring en vir ivoor en volstruisvere geruil. Daar die inboorlinge tans dwarsdeur die jaar op olifantsjag is, het dit vir die hier gevestigde jagters in die jongste tyd moeilik geword om so groot hoeveelhede ivoor as wat hulle vroeër huis toe gebring het, te verkry. Dit het nog minder moontlik vir hulle geword om ivoor op die voorheen gebruiklike wyse, naamlik teen wolkomberse, krale, messingdraad en dergelyke by die inboorlinge te ruil. Dit doen die vroeër bloeiende en winsgewende handel met die inboorlinge aansienlik afbreuk. Dit is des te betreurenswaardiger omdat vertoë en klagte van die Republikeinse regering by die Engelse koloniale regering tot nou toe geen gehoor gevind het nie.

Volstruise, blesbokke, springbokke, wildebeeste, kwaggas (zebra's) word slegs aangetref in die vlaktes, die eersgenoemdes in troppe van 10 tot 30, die origes in kuddes van honderde. As gevolg van die hoë pryse wat in die jongste jare vir alle soorte volstruisvere betaal word, het duisende van hierdie onskuldige diere as slagoffer van die mode geval. Enorme hoeveelhede van die waardevolle handelsartikels word tans oor die hawens van die Kolonie en Natal na Engeland uitgevoer. Die vere kom uitsluitend uit hierdie Republiek en dié in die Weste

aangrensende streke, want in die Kaapkolonie en die aangrensende Vrystaat is die jag op volstruise op streng straf verbied. Die pryse van mindere kwaliteit, soos swart, geverfde en grys vere, het in die jongste jare aansienlik gedaal, maar vir die beste wit vere is die hoë pryse tot op hede gehandhaaf. Die prys van sulke vere varieer in Engeland tans nog tussen £30 en £45 (200 tot 300 Thaler) per pond en in een pond gaan 90 tot 110 vere.

Van roofdiere is 'n groot aantal beskikbaar, soos leeus, tiers, wolwe, jakkalse, tierkatte, ensovoorts. Hulle word in 'n jaarliks toenemende aantal deur die boere gedood en trek hulle meer en meer in onbewoonde streke terug. Van die drie hier aangetroffe soorte leeus is dié met vaalgele liggaam en swart maanhaar die gevaarlikste. Tog hoor jy selde dat hy 'n mens aanval, omdat wild oorfloedig te vinde is.

Schoemansdal in die distrik Zoutpansberg lê in die verste noorde van die Republiek. Dit is 'n kleindorp aan die voet van die gelyknamige berg. Dit was vroeër die belangrikste plek vir die ivoorhandel, maar hierdie handel is in die jongste jare weens reeds vermelde en ander oorsake baie verminder. Sodra die jagseisoen nader en die olifantsjagters wat uitsluitend inboorlinge is - hulle op reis moet begewe, word hulle deur die blanke inwoners van Schoemansdal en die Zoutpansbergdistrik met vuurwapens, ammunisie en lewensmiddele uitgerus. Hulle gaan dan te voet op reis, want weens die giftige vlieë (tsêtsé) wat oral in die noorde van Zoutpansberg vóorkom, kan hulle geen perde of osse op die jag saamneem nie. Die jagters dring diep in die binneland en bring op hul skouers die tande van die gedode olifante na Zoutpansberg.

In die jongste jare het egter twiste tussen die jagters en hul meesters oor die aandeel in die jagbuit ontstaan. As gevolg van hierdie twiste het 'n groot aantal jagters geweier om die gewere wat aan hulle toevertrou is, terug te gee. Hulle verkeer tans in oop oorlog met die boere. Onpartydige ooggetuies gee egter bepaalde boere die meeste skuld en hulle kla hulle aan omdat hulle die jagters afgeskeep het en van laaggenoemdes sonder gegronde redes talle honderde stuks vee weggenem het. Talle klagte hieroor het die regering ter ore gekom en het die regering aanleiding gegee om 'n geregshof in Schoemansdal byeen te roep. Daarvoor moet die twistende partye verskyn om volgens die landswette hetsy gestraf hetsy vrygespreek te word. 'n Kommando is opgeroep om hierdie geregshof te beskerm. Hopelik sal hierdie maatreëls die gewenste resultate hê, want die verlies van die belangrike en winsgewende ivoorhandel sou spoedig aan verskillende kante gevoel word.

Om 'n denkbeeld te gee van die belangrikheid van hierdie handel wil ons hier slegs terloops vermeld dat in die seisoen van 1864 een Zoutpansbergse koopman alleen al nie minder as

312½ Engelse sentenaar²⁴) ivoor na Natal gebring het. Om hierdie hoeveelheid te verkry, wat 'n waarde van ongeveer £8000 verteenwoordig, moes teen 350 volwasse olifante gedood word.

Die dorp Schoemansdal het ongeveer 100 inwoners, een Hollandse kerk en drie of vier winkels. Die mooiste en waterrykste plase lê in die sogenoemde Spelonke wat bestaan uit 'n reeks klein vleie met ryk plantegroei en houtbos begroei. Die koffieboom gedy hier besonder goed. Ongeveer 6 uur ten ooste van Schoemansdal bevind hom die woning van die Portugese konsul Albasini. Hy is een van die grootste ivoorhandelaars en onderhou fewendige verkeer met Lourenco Marques, die Portugese besitting aan Delagoabaai.

Verwysings.

1. F.J. Potgieter, "Die vestiging van die blanke in Transvaal 1837-1886, met spesiale verwysing na die verhouding tussen die mens en die omgewing", in "Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis", jaargang 21 deel 2, 1959, p.116-118, "Terugslae in die okkupasie".
2. Friedrich Jeppe, "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik, Erfänzungsheft No. 24 zu Petermann's Geographischen Mittheilungen", by Justus Perthes, Gotha 1868, p.9, linkse kolom, ook in Afrikaanse vertaling in Bylae B ná die onderhawige artikel - Een Engelse sentenaar of "hundredweight" is die gewig van 100 Engelse ponde van elk 453 gram.
3. Potgieter, "Die vestiging van die blanke", p.69; Jeppe, "Die Transvaalsche Republiek", p.9 linkse kolom; J.B. de Vaal, "Die rol van João Albasini in die geskiedenis van Transvaal", in "Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis", jaargang 16, deel een, 1953, p.13.
4. Die aanduiding van die moeilikhede in Zoutpansberg en die oorsake daarvan word deur sommige historici te onvolledig en eenvouding weergegee, byvoorbeeld deur J.S. du Plessis in C.F.J. Muller, "Five hundred years, A history of South Africa", Academica, Pretoria 1969, p.225: "... the tribes in the Soutpansberg within Transvaal territory, in 1867 broke into open revolt, armed with guns and ammunition supplied by gunrunners". Inderdaad het smouse onwettig vuurwapens en ammunisie aan swartes verkoop en hulle was "gunrunners", maar die meeste gewere en ammunisie is deur blanke boere aan swart jagters uitgeleen om vir die blankes te jag.
5. Potgieter, "Die vestiging van die blanke", p.75.
6. De Vaal, "João Albasini", p.19.
7. De Vaal, "João Albasini", p.49-50; O.J.O. Ferreira, "Stormvoël van die Noorde: Stephanus Schoeman in Transvaal", Makro-Boek, Pretoria 1978, p.236-237.
8. J. Ploeger, "Hendrik Stiemens", met opgaaf van voorgaande artikels van Ploeger oor H. Stiemens, in "Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek", deel een, Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Pretoria, 1968, p.807-808. Kyk ook J. Ploeger, "Hendrik Stiemens", in "Pretoriana" nos.98 en 99.
9. Ferreira, "Stephanus Schoeman", p.242.

10. J. Ploeger het die publikasie "Oude tye in Natal en Transvaal" wat sonder skrywersnaam verskyn het in "De Gids" te Amsterdam in 1934 bespreek in "Pretoriana" no. 3-4, Maart 1952, p.3-22. Die manuskrip van die bovermelde artikel in "De Gids" is deur 'n verlangse familielid van H. Stiemens, Tini Borchgreve-Wicherink, onder die titel "Oude tye in Natal en Transvaal" gepubliseer in "De Gids", Amsterdam 1934, p.165-194 en 315-349. Ploeger het vasgestel dat die skrywer sonder twyfel H. Stiemens was.
11. Ferreira, "Stephanus Schoeman", p.239.
12. Die beskrywing van die distrik Zoutpansberg deur Jeppe in "Die Transvaalse Republiek", p.8-9. is uit Duits in Afrikaans vertaal; die vertaling volg in Bylae B.
13. De Vaal, "João Albasini", p.97-100; Ferreira, "Stephanus Schoeman", bespreek die reis van S. Schoeman saam met die kommando onder S.J.P. Kruger na Schoemansdal in 1867 op p.326-329, maar vermeld niks oor die vonnisse van die hooggeregshof en die ontbinding van die hof nie; blykbaar was S. Schoeman geen lid van die hof nie.
14. De Vaal, "João Albasini", p.105-110.
15. Hierna aangedui as "swarte(s)".
16. "Ons" in Stiemens se verslag omvat die waarnemende Staatspresident Stephanus Schoeman, sy seun Hendrik, later bekend of berug as generaal in die Anglo-Boere-oorlog 1899-1902, Hendrik Stiemens en moontlik nog ander, hier ongenoemde persone.
17. Dit is moontlik een van die warm mineraalwaterbronne by die huidige Naboomspruit tussen Potgietersrust en Pietersburg.
18. Die seun was Hendrik Schoeman - Stephanus Schoeman was waarnemende Staatspresident in afwesigheid van Staatspresident M.W. Pretorius wat as Staatspresident van die Oranje-Vrystaat gekies was.
19. Voordat die leser die klagte van die swartes as geheel geloofwaardig aanvaar, sou dit goed wees om kennis te neem van vertoë van beskuldigde blankes oor die aanleiding vir hul optrede teen die swartes.
20. Van omvangryke wreedhede deur swartes jeens blankes na die ontruiming van Schoemansdal in 1867 begaan, is my niks bekend nie. Moontlik doel Stiemens hier op die moorde deur swartes van die stamhoof Makapaan (Mokopane) by Moorddrift in September 1854 begaan, maar dit was 13 jaar voor die verlatting van Schoemansdal, dus nie ter sake nie.
21. Dit was en is 'n hardnekkige misverstand by Europeërs, ook by Stiemens, dat die swartes in Afrika by die ruilhandel met blankes tevrede was met enkele goedkoop snuisterye soos krale, kamme en spieëltjies. Volgens ingeligte historici het die swartes in die eerste plek waardevolle goedere soos vuurwapens, tekstielstowwe, metaalware en sterk drank verlang.
22. Eldorado is 'n fabelagtige land, lank in Suid-Amerika gesoek, waar goud en edelstene langs die pad lê, 'n goudland, ook 'n heerlike, gelukkige land of paradys; el Dorado is Spaans en beteken die vergulde (man).
23. Bedoel is die verdrag van Zandrivier in 1852 gesluit, waarin Groot-Brittanje Transvaal as die Zuid-Afrikaanse Republiek en as onafhanklike staat erken het.
24. Sentenaar is 100 Engelse ponde of hundredweight, teen 453 gram per pond.

LITERATUURBESKOUIING

Die bostaande aanhaling uit die publikasie van Friedrich Jeppe is ontleen aan sy brosjure "Die Transvaalsche oder Süd-Afrikanische Republik", Gotha 1868. Van die brosjure het onlangs 'n vertaling uit Hoogduits in Afrikaans deur C. de Jong verskyn in "Pretoriana" No. 101, Augustus 1992. Oor Hendrik Stiemens het dr. J. Ploeger gepubliseer in "Pretoriana" Nos. 98 en 99, April en Augustus 1991.

Daar het verskeie publikasies in Engels en Afrikaans oor die geskiedenis van Zoutpansberg in die 19de eeu en die konflikte daar in 1860-1868 die lig gesien. Hulle brei uit oor die botsings tussen swart stamme en tussen faksies van blankes met mekaar en met swartes, maar gaan meestal verby aan die agterliggende toestande en oorsake, soos Roger Wagner opmerk, hoewel F. Jeppe in sy bogenoemde geskrif die oorsake bondig en duidelik opsom. Die oorsake is reeds deur George McCall Theal saamgevat in sy "History of South Africa", deel 4, 4de druk, Londen 1919, p.478-479. Hy skryf: "There were ... many elements of discord in the district of Zoutpansberg. (1) There was the refusal of the black hunters to give up guns committed to their charge, (2) there was a bitter feeling on the part of the blacks towards the disorderly Europeans (d.w.s blankes) who had collected there and who plundered and insulted them without the slightest scruple, (3) there were (fire-)arms acquired from illicit traders in the hands of Bantu clans who could not refrain from using them, and (4) there was a violent tribal feud in which one party was protected by the European (d.i. blanke) government." Ek voeg as oorsaak (5) hierby die handel deur blankes in swart vrouens en kinders wat tydens die gevegte tussen stamme en sibbes in Zoutpansberg onversorgd gelaat en op die vlug was en deur blankes geëien is as "inboekelingen" en "apprentices".

Die historici wat die meeste op die agtergrond van die konflikte ingegaan het, is P.J. Potgieter, "Die vestiging van die Blanke in Transvaal 1832-86" (Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, Pretoria 1958, deel 2, p.87-145), en veral Roger Wagner, "Zoutpansberg: the dynamics of a hunting frontier, 1848-1867" (Shula Marks and Anthony Atmore, eds., "Economy and society in pre-industrial South Africa", Longman, London and New York, 4de druk 1990, p.313-349). Die onlangse publikasie deur J.C.A. Boeyens, "Die konflik tussen die Venda en die Blankes in Transvaal 1864-1869" (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, jaargang 53, deel 2, Staatsdrukker, Pretoria, 1990) verwys na R. Wagner, maar slegs terloops in noot 21 op p.3 en is, wat R. Wagner noem, 'n "conventional" bydrae.

Wagner brei uit oor "the enlarging hunting frontier" in Noord-Transvaal. Hy bedoel daarmee die verskuiwende jagtersgrens, een van die soorte "moving frontiers", en hy noem die volgende veranderinge aan die grens in die loop van die 19de eeu. Die jagtersgrens het verskuif uit die streek tussen die Waterberg en Zoutpansberg na die noorde, oor die Limpopo in

Botswana by die Ngamimeer, in Gazaland en tot die Zambesi. Die Boere het tussen die Waterberg en Zoutpansberg in die wintermaande gejag deur groot wild uit die saal te skiet en is vergesel deur ossewaens vir jagprodukte en 'n aansienlike aantal swartes. Toe die jag grotendeels na die tsetsevlieg-streek noord van die Zoutpansberg verplaas is, was die jag met perde en osse daar onmoontlik. Die blanke jagters het daar te voet getrek, begelei deur swart skuts en swart draers vir die jagprodukte. Soos die jagtogte verder in Translimpopo gestrek het, het die meeste blanke beroepsjagters by die huis gebly en die jag aan swart skuts oorgelaat. Hulle het die swartes toegerus met lewensmiddele en in stryd met die wet ook met gewere en skietgoed. Ter wille van die jag is die wet nie toegepas nie. Soos die wild skaarser geword het, is die jagseisoen verleng buite die wintermaande en het ten slotte die hele jaar geduur. Die praktyk van jag te voet met swart skuts en draers is reeds voor die vestiging van Boere deur Portugese en die kus gevolg.

Die verskaffing van ammunisie en van gewere in bruikleen aan swart skuts het hulle 'n magtsposisie gegee wat hulle tydens die arbeidskonflikte weens vermindering van die jagopbrengste na 1860-1867 teen die blanke werkgewers en andere uitgebuut het.

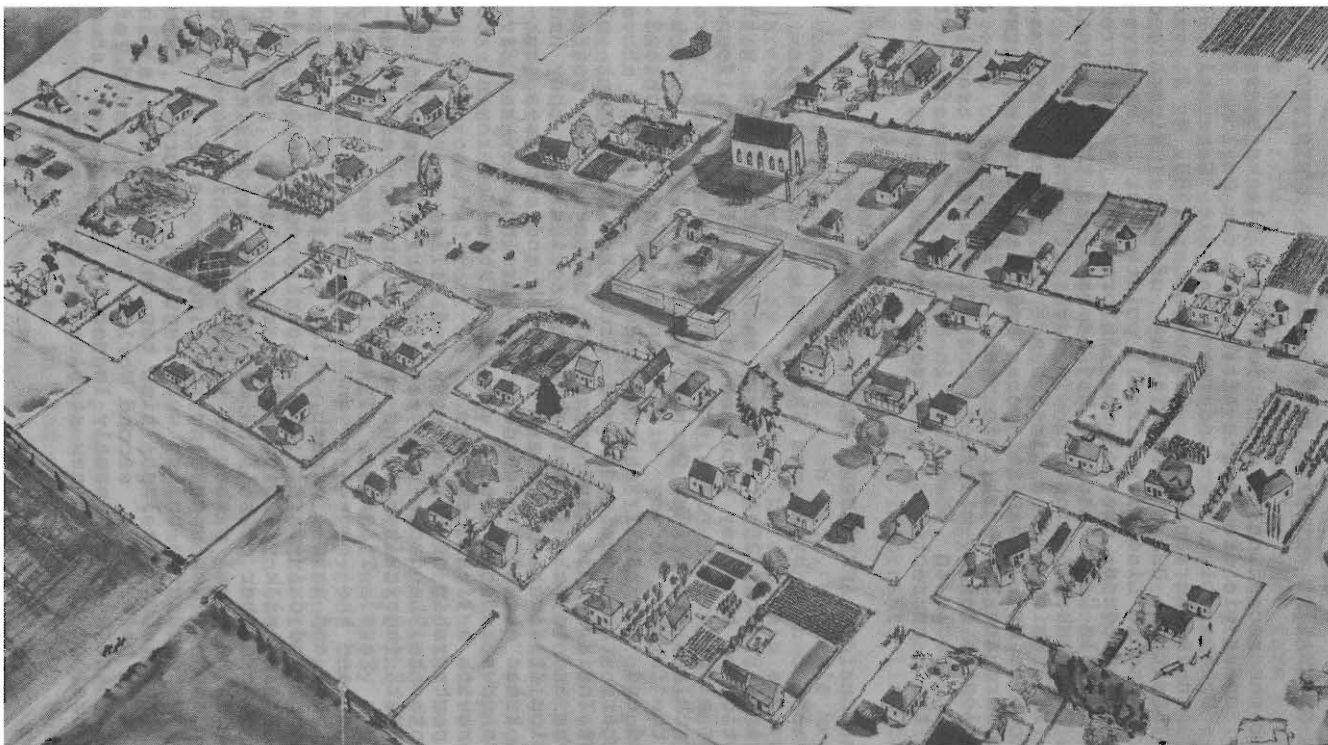
Die hooforsaak van die konflikte in Zoutpansberg was die vermindering van die wildstapel en gevolglike ekonomiese agteruitgang en die verswakking van die sentrale gesag in Transvaal deur die onenigheid in die land buite Zoutpansberg, waardeur die sentrale gesag sy invloed in Zoutpansberg verloor het.

Tekening gemaak deur Alexander Struben van Schoemansdal in 1856. Op die voorgrond is die fort of skans sigbaar. Die Nederduitsch Hervormde kerkgebou en pastorie is nog nie aangedui nie.

Uit "Schoemansdal, 'n dorp herleef", brosjure in 1988 uitgegee deur die Nasionale Kultuurhistoriese Museum te Pretoria

Gesig in voëlvlug op die dorp Schoemansdal, soos dit volgens die verbeelding van 'n hedendaagse kunstenaar uitgesien het kort voor die verlating van die dorp in 1867. Syfer 1 dui die fort of skans in die middel van die dorp aan, syfer 2 die Nederduitsch Hervormde kerkgebou, syfer 3 die pastorie van Ds. N. van Warmelo.

Uit "Schoemansdal, 'n dorp herleef", brosjure in 1988 uitgegee deur die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria

THE GENERAL DE WET FARM IN WESTERN JAVA REVISITED

After the reception of my article "Die blanke boere in Oos-Indië, onder wie die laaste Afrikaners van Ceylon, 1903-1962 (4) - Opkoms, bloei en ondergang van die Generaal-de-Wetplaas", in "Pretoriana", no. 96, November 1989, Mr J. van Stijgeren, Seattle, USA, a son-in-law of Louis Hirschland (married to Nannie Lise Hirschland), pointed out to me several mistakes and gaps, due to wrong information. He referred me to his article "Afrikaanders bij Lembang" in the journal "Moesson, Onafhankelijk Indisch Tijdschrift", The Hague, 1 December 1985, which gives first hand and better information. Of course Mr. J. van Stijgeren and his spouse who grew up on the farm are the best informants.

I apologize for my mistakes and offer here a translation of his article in "Moesson" in English. Thereafter I summarize their corrections of errors and omissions in my paper.

AFRIKANERS NEAR LEMBANG

by J. van Stijgeren

Originally about 20 Afrikaners settled at Lembang. With the exception of two they returned to South Africa or found employment elsewhere in Java. Those two who remained were Louis Hirschland and Willem Gerhard van Zijl. Louis Hirschland is the farther of my wife, Nannie Lise Hirschland. Hirschland and Van Zijl started anew at Tjisarua above Tjimahi where they received land from the Government of Dutch East India. This land consisted of neglected coffee plantations and to make it suitable for agriculture they had to redevelop it first, on their own risk and expenses cutting down trees etcetera. Besides crop-farming they had five indigenous cows and the use of a bull of the Government to start therewith a livestock farm.

The partnership of Hirschland and Willem van Zijl developed into the "Landbouw- en Veeteeltbedrijf Boerderij Generaal de Wet" (agricultural and animal husbandry estate General de Wet Farm), Tjisarua, Tjimahi. A nique collaboration: Hirschland the organizer and financier and Van Zijl the veterinary and animal expert, which resulted in 40 years in a studfarm and dairyfarm. It had continuously 600 heads of Dutch-Frisian milk-yielding pedigree cattle, in addition about the same number of heifers and not yet productive cattle and about an equal number of young bulls which were sold to the Government for upgrading the indigenous herds. For stockbreeding, pedigree bulls were regularly imported from the Netherlands, for the last time ten full-grown bulls in 1938, shortly before the second World War. This herd of nearly 2000 head was permanently lodged in 15 stables, some older and smaller than the new stables which housed each up to 150 head.

Milking took place by hand by a staff of towards 100 male and female milkers, lodged on the farm premises. An electrical installation could be used in case of need, but milking by hand was preferred. Elephant grass, alfalfa and other grass species were grown in own gardens - some hundreds of hectares, partly owned by the farmers, partly held in long quitrent - and daily cut and brought to the stable racks.

In this brief article mention should be made of the unique collaboration which existed between the "European" owners and the Indonesian workers. Among the population they were known as "Tuan Boer" (Mister Boer). My wife's mother, Mas Pia¹⁾, died from cancer when my wife was only seven years old. She as well as her sister, Mas Nah, who was married to Willem van Zijl, worked very hard during all these years for the extension of the farm. Being of Indonesian descent they could move very easily in Dutch as well as Indonesian circles and they were an important link on the arm and in its running.

We mention here that in 1927²⁾ Hirschland and Willem van Zijl caused Christoffel van Zijl, Willem's brother, to immigrate from South Africa, because they had started horse-breeding for military purposes. Later this enterprise was abandoned and the land with the stables was used by young cattle.

Christoffel van Zijl died during the Second World War.³⁾ Of his children one daughter is still alive; she lives in the Netherlands.⁴⁾

Willem van Zijl died in April 1940 and his part in the management was taken over by Hirschland's son Joop who a short time before had completed his study as a veterinary.

During the occupation by Japanese forces the farm was managed as well or as badly as this was possible. The end of the farm came during the so-called "bersiap" period,⁵⁾ this was the absence of authority which occurred when the Japanese forces had retired to camps (after the surrender of Japan on 15 August 1945 - ed.), when neither the Dutch nor the Dutch East Indian Governments nor the provisional Indonesian Government could exercise their authority. The regions outside the large towns - which were not entirely safe either - were dominated by people of very diverse composition. The confidence fostered by the two Hirschlands after the Japanese occupation that they would also survive among the Indonesians, appeared to be unjustified in the chaotic situation of the bersiap period. It is certain, however, that people outside the General de Wet Farm must be held responsible for the tragic end in which father and son Hirschland and Hertzog, son of Christoffel van Zijl, met their death. All the cattle were driven away or slaughtered. Destruction by arson also occurred.

My wife was the only proprietor of the land and buildings. After the return of some form of authority she attempted by way of proxies in Indonesia to arrange some sort of management of the farm. The very anti-Dutch Indonesian Go-

vernment of that time made this however impossible. At present my wife does not have any material interest left in Java.

Our knowledge of the situation at Tjisarua is at present (1985) very limited. I have heard that the land has been divided and that on every plot an Indonesian farms with a small number of cows - I assume descendants of the cows which were at an earlier time driven to the kampong (compound). There is still talk of the General de Wet Farm, according to my informant. I heard these statements at a Rotary conference in New Zealand where I told of my experiences in Indonesia and on the Farm. My neighbour said to my astonishment: Tomorrow I shall go to that place. He appeared to be a kind of liaison between the New Zealand Government and Indonesians.

The work of the Afrikaners Hirschland and Van Zijl has apparently not entirely been lost so that the cattle they have bred, live on, as was the case with the well-known "Gdw" bulls during their lifetime.

- *) Both were "citizens of Transvaal" and were distinguished by the Dutch Government with the Order of Orange-Nassau. (Note of Mr. J. van Stijgeren.)

References of C. de Jong

- 1) "mas" is in Indonesian a polite title of address to male as well female persons, like Sir for males and Madam for females.
- 2) Perhaps Christoffel van Zijl and his family arrived earlier than 1927 because the great miners' strike in Transvaal, which lost him his job, occurred in 1922.
- 3) According to Christoffel's son-in-law, Mr. E.J.C. Nagelgast, Christoffel died from cancer in the Juliana hospital at Bandung in March 1946.
- 4) This is Mrs. Violet van Zijl who lived in Amsterdam in 1991.
- 5) Bersiap is Indonesian and means: Be alert!. The bersiap time was the period of terrorism exercised by fighters for the independence of Indonesia after the surrender of Japan.

Corrections

Louis Hirschland was born at Heinheim in Westphalia, Germany, and not of Jewish descent, as I stated on p. 47 of my article. He was educated in a Jesuit secondary school, the gymnasium, and wished to study chemistry, but owing to lack of money this was impossible and he emigrated to Transvaal, according to his daughter Nannie. He joined the Krugersdorp commando in 1899, so he was probably settled in that town, perhaps he worked in the administration of a local mine, perhaps with the Dutch South African Railway Company (NZASM) which had a station at Krugersdorp.

I have called him and the brothers Willem and Christoffel van Zyl the pioneers of the General de Wet Farm (p. 49).

Mr. van Stijgeren points out that Christoffel van Zyl returned to South Africa as early as 1905, shortly after the settlement on the General de Wet Farm at Tjisarua. So he did not share in the pioneering work performed by Hirschland and Willem van Zyl and their wives. He states that the brothers left together for South Africa in 1905, but at Tanjong Priok Willem returned to Tjisarua - Christoffel continued his voyage to South Africa. They separated at Tanjong Priok, not in Bombay, as an informant told me.

Mrs. Nannie writes me that Willem grew up on the Van Zyl farm in the Orange Free State, but Christoffel in the house of his grandmother in a town. Therefore Willem was much better qualified for farming than Christoffel. When Christoffel lost his job on a mine due to the miners' strike in 1922, it was Hirschland's idea to invite him to return - not Willem's. Christoffel was to occupy himself with a new enterprise: breeding of sandelwood horses, the small, tough indigenous horse race, inter alia for the Royal Dutch Indian Army (KNIL). I have written on p.51 that there was no horse-breeding on the Farm and that the horses cared for were acquired from the KNIL, but this is untrue.

Relations between the three Afrikaner families on the Farm were very cordial. After the death of Louis Hirschland's wife Mas Pia in 1919 Willem's wife Mas Nah cared for her children, Nannie and Joseph (Joop), and also Christoffel's eldest daughter Helen often stayed in Willem's hospitable house, Baroe Kai (the new house). Some-one has written me that the style of this house was from Transvaal (p.61), but this is untrue.

Mr. Van Stijgeren has written to me that I overstate Christoffel's contribution to the founding and development of the General de Wet Farm and understate the pioneerwork of Mas Pia, Hirschland's wife, who took care of household duties, such as cooking and washing, and of Mas Nah, who also worked long and hard in the fields and buildings of the Farm during the difficult years of developing a dairy and stud-farm.

I was informed that the Farm was situated 1500 metres above sealevel like other cattle farms in Western Java, at the foot of the volcano Tangkuban Prau, and that the nights there are often very cool or cold. This information is incorrect. Tjisarua is on 1000 metres, the Farm was at the foot of the neighbour volcano Burangrang. Mrs Nannie wrote me that the stables were partly open at the sides. Cold nights do not allow this type of construction.

I have written that Hertzog was the only person on the Farm who was sent by the Japanese occupation forces to a civil concentration camp. Mrs. Nannie van Stijgeren wrote me that also she, her two children, her husband, Mr. J. van Stijgeren, Mas Nah and Mrs Van Zyl, Christoffel's wife, went to concentration camps. All of them survived in these camps. Helen van Zyl and her husband, Mr. Nagelgast, escaped by aeroplane to Australia.

Mr van Stijgeren wrote me that a neighbour, Mr. Dirk Faber of the adjoining Dirkshoeve, and Hertzog van Zyl together grew vegetables in gardens of the concentration camp; thus they had better food than other internees. One of my informants told me that Hertzog had said to him that a Japanese soldier who stayed on the Farm, had brought him weekly a basket of food in the camp (p. 55). Mr. van Stijgeren wrote to me that this must have been a joke of Hertzog, for the Japanese were far from tenderhearted. The exacted high taxes from the farmers, but no meat and no slaughterstock, as I have stated on p. 54.

Mr van Stijgeren emphasizes that Joop Hirschland, who was qualified in the veterinary school at Buitenzorg (now Bogor), was "groomed" as Willem van Zyl's successor as animal expert and that the relationship between them was very cordial, like that between father and son.

Identification of persons on photographs by strangers can often be wrong. This was also my experience with photographs of persons on the General de Wet Farm, photo's which I received from people in South Africa. For example in captions I have several times confused Willem and Christoffel van Zyl. Willem can sometimes be identified by his Boer hat which he wore with the right-hand brim turned up.

The caption of the lower photograph on page 65 of "Pretoriana" nr. 96, November 1989, tells that Willem and Christoffel van Zyl fetch their children and some of their schoolmates at their school at Tjimahi to ride on horseback to the General de Wet Farm; this is also stated on p.53. To clear up a misunderstanding: this was no daily custom, but happened for a special occasion, namely the beginning of school holidays.

I thank Mr. and Mrs. van Stijgeren for their corrections, which are of importance for posterity.

Finale

On 6 September 1992 I visited the Pandu cemetery and the adjoining "Ereveld" for the Dutch who died during military operations in Indonesia 1941-1950, at Bandung in West Java. I wished to see the graves of Willem and Christoffel van Zyl and of Louis and Joop Hirschland.

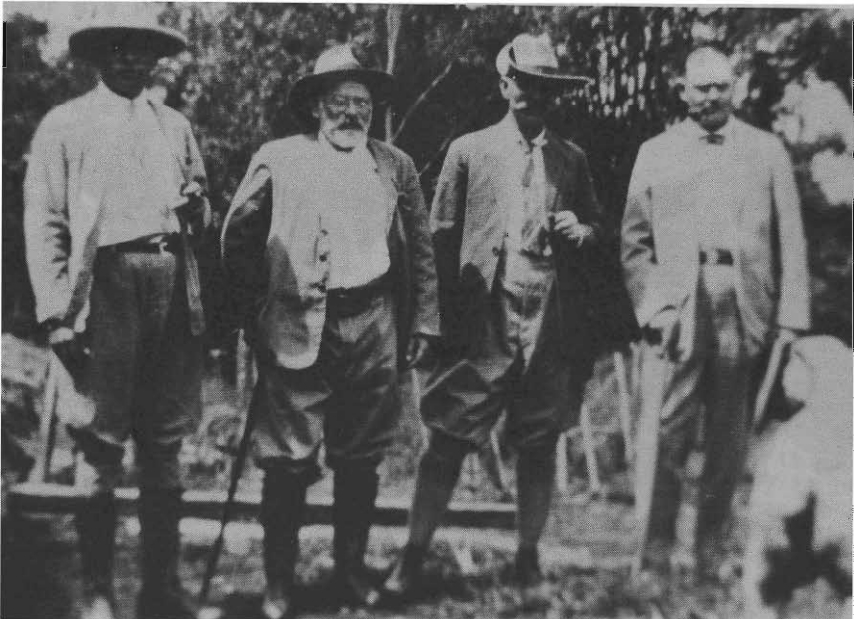
Louis Hirschland and the brothers Van Zyl had been ex-prisoners of war in British camps in Ceylon (now Sri-Lanka) and Irreconcilables who were not allowed to return to South Africa. Louis Hirschland and Willem van Zyl were the founders of the General de Wet Farm at Cisarua near Bandung and pioneers of cattle raising and dairy farming in the East Indies, also co-founders of the dairy co-operative the Bandoengsche Melk Centrale (BMC); it is nowadays operating under the name of Pusat Susu Bandung. Willem van Zyl was buried in 1940, Christoffel van Zyl in 1946. Louis Hirschland and his son Joseph (Joop) were murdered by so-called freedom fighters during the bersiap period, the days of terror in 1945-46, on the General de Wet Farm in October 1945.

They were reburied in the Pandu cemetery at Bandung in the first quarter of 1946.

The caretaker of the cemetery and his assistant paged through the old hand-written registers. The caretaker found at last a notice that Joseph Hirschland paid for a grave for Willem van Zyl on 31 March 1940. It is true that Willem died a few days before this date. That was all the caretaker could find in his registers. Then he brought me directly to the place of the grave of father and son Hirschland there reburied, and there told that the grave had been cleared two years ago and the tomb stone had been moved. Now two Chinese rest on the same spot; their two stones show Chinese characters. The graves of Willem and Christoffel van Zyl are no longer known.

This means that the last material remains of the Afrikaners of the General de Wet Farm 1904-1945 have disappeared. Fortunately personal memories remain in the form of documents, e.g. sketch maps of the Farm, photographs and notices. They conserve the history of the last Afrikaner Irreconcilables in the East Indies.

C. de Jong

Suid-Afrikaners van Ceylon op die Generaal-de-Wetplaas by Bandung op Wes-Java omstreeks 1930. Van links na regs: Christoffel Johannes van Zyl, Louis Hirschland, Willem Gerhardus van Zyl en Theodor Christoph Sandrock; die eerste drie is bewoners van die De-Wetplaas, Sandrock is 'n besoeker uit Batavia.

*Foto afkomstig van Herman Sandrock -
Verbeterde persoonsaanduiding*

Drie steunpilare van die Generaal-de-Wetplaas – Van links na regs Willem Gerhardus van Zyl, 1880-1940; Joseph Gerhardus ("Joop") Hirschland, 1919-1945, en Louis Hirschland, 1873-1945, omstreeks 1939.

Foto afkomstig van Mnr. en Mev. van Stijgeren te Seattle

Herbegraving van Louis Hirschland en sy seun Joseph (Joop) in die algemene (Pand-) begraafplaas te Bandung omstreeks Februarie 1946. Geheel links staan kaptein Cawi (met wit kwartiermuts) van die opgrawingsdiens van die Nederlandse leër; die vyfde persoon van links, met wit hemp agter die kis is Mnr. Witbolsfeugen senior; die agste persoon van links is Witbolsfeugen junior (?); die persoon geheel regs is Willem Nagel; die kis is gedek met die oranje-wit-blou vlag van die Unie van Suid-Afrika.

Foto afkomstig van mev. J.C.G. Reissner-Nagel, dogter van Willem Nagel

FROM THE JOURNALS / UIT DIE TYDSKRIFTE

The Mariammen Temple in Marabastad

Inleiding

Die maandblad "Be my Guest", Pretoria, September 1991, bevat die hierna volgende artikel oor die Hindoetempel in Marabastad in Pretoria-Wes. Die hoë poortgebou daarvan is uniek in Suid-Afrika, maar nie in Voor-Indië nie, dit is gebou na voorbeelde in die Tamielgebied in Suid-Voor-Indië, in die besonder die twee poortgeboue van die Minaksi-tempel te Madurai in die 17de eeu. Foto's van die Minaksi-poorte is hierby gevoeg. Netsoos in die tempel in Marabastad oorheers die hoë poortgeboue die tempel.

Die tempel in Marabastad is gewy aan die Hindoegodin Mariammen. Sy geld as personifikasie van die god Shiva se gemalin, die gevreesde Durga of Kali. Sy verteenwoordig die donker kant van Shiva, die Onderhouer EN die Vernietiger van die skepping. Sy lig sy word verteenwoordig deur sy seun Ganesha, die vriendelike, behulpsume en verstandige god. Hy dra 'n olifantkop omdat die olifant bekend is weens sy goeie geheue.

In die tempel is beelde van Mariammen, Ganesha en Marugan, 'n ander seun van Shiva. Die poort is in 1991 fraai gerestoureer deur die Pretoriase firma Anton Jansen Konstruksie. Die tempel staan nou in 'n voorstad wat in verval en sloping verkeer. Die Stadsraad is voornemens om dit te herontwikkel tot "the Asiatic Bazaar".

Eileen Bisschoff het 'n deeglike en ruim geïllustreerde artikel onder die titel "Die Mariammen-tempel in Marabastad" gepubliseer in die tydskrif "Museum-Memo" van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum te Pretoria in Augustus 1987, p.6-11, met literatuur-opgawe.

Die redakteur

-0-

The term Hindu is derived from the River Sindhu (the Indus), for the Persians referred to India as the land beyond the Sindhu. Hinduism is unique among the great religions in that it had no founder but grew gradually over a period of five thousand years, absorbing and assimilating all the religions and cultural movements of India. Hinduism thus appears to be a generic term meaning the religions of the people in India. Consequently it has no Bible or Koran or Dhammapadam to which controversies can be referred for resolution. Many works such as the Vedas, the Upanishads, and the Bhagavad-Gita are authoritative but none is exclusively so.

As in Christianity there are several Hindu schools of thought and Hinduism clearly outlines their common beliefs and particular differences.

Indians started to settle in the Transvaal from 1881 onwards and Marabastad just west of Church Square, which is also known as the Asiatic Bazaar, dates back to this time. In 1905 the Tamil speaking section of the Indian community founded the Pretoria Tamil League which is today the oldest Tamil organisation in the Transvaal. This body applies itself to the culture, religious and educational advancement of Pretoria's Tamil community.

An early Hindu Temple of wood and iron was erected in the Asiatic Bazaar, but about 1928 the Pretoria Tamil League decided to build a more suitable temple. The old temple was then replaced by a small "cella", or sanctuary, designed by P. Govender. The assembly hall was erected shortly afterwards, followed in 1939 by the imposing "gopuram", or gateway.

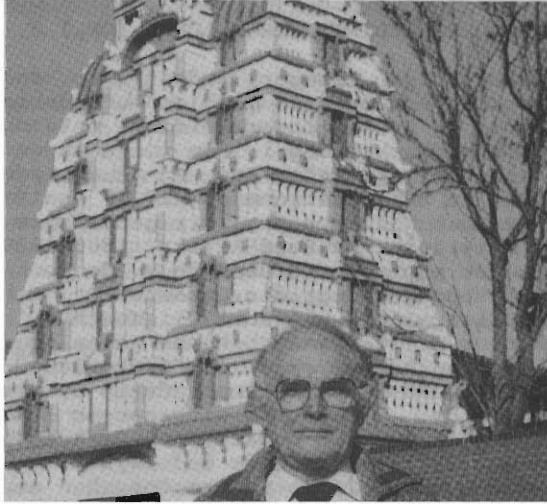
The "gopuram" is, architecturally speaking, by far the most important section of the temple. It was designed by G. Krishnan according to centuries-old principles and proportions laid down in the "Alayar Nirmana Ayadi Silparasam" (Secrets of Temple Plans), which is a Tamil guide for temple design. The builder was one Van Vuuren. In keeping with the traditions in South India, where the "gopuram" of the Mariammen Temple is completely out of proportion to the rest of the temple. Allegedly the Mariammen Temple is the only Hindu temple in South Africa with a "gopuram" of this size and design. It is approximately 12,4 m high and consists of layer upon layer of cast concrete figures, crowned by the symbolic flames of life. The stone figures of gods, goddesses and demons found in the "gopurams" in South India, are usually images of the main characters from the "Purasas", tales which allegorize the doings of supernatural beings. The casting moulds were presumably imported from India and the casts were made by firms in Johannesburg and Pretoria.

This temple is dedicated to Mariammen, the Hindu goddess who controls and spreads smallpox and other infectious diseases, and ceremonies in her honour are conducted regularly in the temple. Mariammen is worshipped in almost every town in Tamil Nadu in South India, the original home of all Tamil people. Several temples in Natal are also dedicated to Mariammen, the best-known of which is in Isipingo.

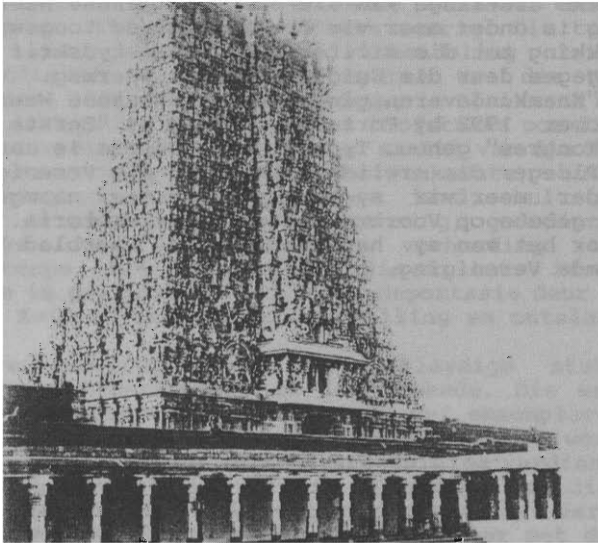
Not only is the Mariammen Temple the oldest existing Hindu Temple in Pretoria, but its Oriental architecture is also unique in the city. The entire property on which the temple is situated was therefore declared a National Monument in 1982 and has the distinction of being the first item in the Transvaal connected with the Indian community to be declared as such.

Visitors must please remove their shoes before entering the cella or assembly hall.

"Be my Guest", September 1991

Die ingangspoort na die Hinduetempel van die godin Mariammen in die voorstad Marabastad van Pretoria-Wes. Die poort is 'n nasionale monument en geresoureer in 1991. Voor die poort staan die restoureter Anton Jansen van die firma A.J. Konstruksie.

*Die poortgebou (gopuram) en vyver van die Minaksi-tempel te Madurai in Suid-Voor-Indië wat dateer uit die 17de eeu. Talle Hinduetempels in dié gebied en talle navolgings daarvan buite India het soortgelyke dominerende poortgeboue. 'n Goeie voorbeeld daarvan is die hierbo afgebeelde poort van die Mariamentempel in Pretoria-Wes.
Afbeelding uit George Michell, "The Hindu temple", Harper & Row Publishers, New York, Londen ens., 1977, p. 152*

EERVOLLE ONDERSKEIDINGS VIR KOLONEL (DR.) J. PLOEGER

Kolonel (Dr.) Jan Ploeger, medestigter en erelid van die Genootskap Oud-Pretoria in 1948 en oudredakteur van "Pretoriana", het in 1992 drie onderskeidings ontvang.

Die eerste onderskeiding is hom toegeken deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns tydens dié se jaarvergadering in Potchefstroom op 17-19 Junie 1992. Dit is die D.F. du Toit Malherbe-prys vir genealogie vir sy werk "Nederlandse emigrasie na Suid-Afrika 1800-1900". Hy het die boek saam met professor Gideon de V. de Kock saamgestel. Dit is in 1989 uitgegee deur die Departement Rekenaarwetenskap van die Universiteit van Port Elizabeth. 'n Bespreking van die boek deur Dr. C. Pama, bekende genealoog en heraldikus in Suid-Afrika, het verskyn in "Pretoriana" no. 97, in November 1990, bl. 78-80. Die commendatio by die uitreiking van die prys aan Dr. Ploeger is uitgespreek deur professor P.F. van der Schyff van die Departement Geskiedenis aan die Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.

Die tweede onderskeiding is hom toegeken deur die Suid-Afrikaanse Weermag. Hy het op 9 April 1992 sertifikate van dank en waardering van die Direkteur van die Dokumentasiediens en Openbare Betrekkings van die Suid-Afrikaanse Weermag ontvang. Die onderskeiding is bedoel as erkenning vir die toegewyde en lojale diens en onbaatsugtige bydraes aan die betrokke afdelings van die Suid-Afrikaanse Weermag. Die toekenning is onder meer vir Dr. Ploeger se toegewyde diens met betrekking tot die militêr-historiese tydskrif "Militaria", uitgegee deur die Suid-Afrikaanse Weermag.

Die "Naamkundevereniging: Suid-Afrikaanse Weermag" het op 30 Oktober 1992 by Fort Klapperkop sy "Eerste Militêre Naamkundekongres" gehou. Tydens die kongres is aan kolonel (Dr.) J. Ploeger die erelidmaatskap van die Vereniging toegeken, onder meer vir sy verslag oor die naamgewing aan strate en geboue op Voortrekkerhoogte by Pretoria. 'n Artikel daaroor het van sy hand verskyn in "Jaarblad 1992" van die genoemde Vereniging, p.1-34.

**VERHANDELING OOR DIE NZASM-PERSONEEL TE KOOP
AANGEBIED**

In 1887 is te Amsterdam die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) gestig. Hy het tussen 1890 en 1897 die hoofspoorlyne in Transvaal aangelê en veel tot die land se ontwikkeling bygedra. Tydens die Anglo-Boere-oorlog het die Britse besettingsbestuur in 1900 die Maatschappij se eiendomme in beslag geneem. Na die oorlog het die Britse regering die obligasie- en aandeelhouders van die NZASM skadeloos gestel en in 1908 is hy opgehef. Dit was die teleurstellende einde van die belowende, grootste Nederlandse onderneming in Suid-Afrika.

Die NZASM is in Transvaal herdenk in 1987 (100 jaar na sy stigting), in 1990 (100 jaar na die opening van sy eerste lyn, die Randtremllyn) en in 1992 (100 jaar na die opening van die spoorbrug oor die Vaalrivier by Vereeniging). By hierdie herdenkings het geleentheidspublikasies verskyn. Die omvangrykste daarvan is die groot, mooi uitgegewe boek "NZASM 100" (Pretoria 1988).

In 1995 sal dit 'n eeu gelede wees dat die Oosterlyn, die vitale spoorlyn tussen Komatipoort en Pretoria as die kortste verbinding van Transvaal met die see, deur die NZASM geopen is. Ons mag hoop dat ook hierdie belangrike spoorweggebeurtenis net soos in 1895 en 1945 feestelik herdenk sal word.

In 1990 het een van die drie outeurs van "NZASM 100", Robert C. de Jong, aan die Universiteit van Pretoria gepromoveer op 'n doktorsale proefskrif oor die Nederlandse personeel van die NZASM. Hy het hiervoor uitvoerige argiefwerk verrig. Die titel van sy deeglike, ruim geïllustreerde verhandeling lui: "Die lewensomstandighede en kulturele bydrae van die Nederlandse NZASM-personeel 1888-1908", 290 bladsye, in Afrikaans met 'n kort samevatting in Engels. Die boek bevat hoofstukke oor die beknopte geskiedenis van die NZASM, herkoms en aantal van die Nederlandse personeel, aanwering en arbeidsooreenkomste, hul daelike lewensomstandighede in die vreemde land, hul gesinslewe, huisvesting en huisinrigting, ontspanning, godsdiensbeleving, skoolonderwys aan hul kinders, verhouding tot ander bevolkingsgroepe, hul bydraes aan die kultuur in Transvaal, bedrywighede in die oorlog 1899-1900, deportasie deur die Britse bestuur uit Suid-Afrika, skadeloosstelling en ontslag deur die NZASM.

Die verhandeling bevat 'n veelsydige stuk sosiale geskiedenis van Nederlanders in den vreemde. Die werk is nie gepubliseer nie, daarvan bestaan slegs vyf eksemplare, want in Suid-Afrika hoef proefskrifte nie gepubliseer te word nie. Ek meen dat die deeglike werk ruimer verspreiding verdien, mede met die oog op die verwagte uitvoerige herdenking van die NZASM in 1995. Daarom het ek nog 50 eksemplare daarvan laat vervaardig om te koop aan te bied. Die boek is gefotokopieer met die formaat A4 en in slap band gebind. Die omvang is 290 bladsye. Die prys is vyf en twintig Rand, posgeld vir versending binne Suid-Afrika inbegrepe. Die boek is te bestel by Dr. C. de Jong, Posbus 915-1394, Fairie Glen 0043, Pretoria, Republiek Suid-Afrika. Betaling per tjek voor of na ontvangs van die boek.

Die proefskrif van Robert C. de Jong is bespreek in "Pretoriana" no. 97, November 1990, p.7-14.

**TABLE OF CONTENTS OF: / INHOUDSOPGAWE VAN:
“PRETORIANA” Nr./No. 102**

Page/bls.

Contributions on the Pretoria Historical Association Bydraes oor die Pretoriase Historiese Vereniging	1
Woord vooraf van die redakteur	1
Eerbetoon van die burgemeester J. Leach van Pretoria aan ons Vereniging	2
Alet van Tonder, “Erkenning van besondere prestasies, onder andere van Dr. N.A. Coetzee en Mnr. T.E. Andrews	4
Contributions on the Pioneers of Pretoria and of South Africa Bydraes oor die Pioniers van Pretoria en van Suid-Afrika	7
N.A. Coetzee, “Die grondleggers van die stad Pretoria op die eerste plase”	7
N.A. Coetzee, “Die Du Preezhoek begraaftplaas”	13
Joey Wilmans, “L.C. Bornkhorst, pionier van die Pretoria-omgewing”	16
J. Ploeger, “Die Pretoriase Gedenkteken vir Nederlanders in Transvaal, 1850-1950”	25
C. de Jong, “The Dias Monument in Pretoria”	31
N.A. Coetzee, “Herdenking van Loftus Versfeld op 20 Junie 1992	34
P.N. van der Schyff, “Heinrich Egersdörfer, unsung first designer of South Africa’s national sporting Emblem: the Springbok”	47
“Visit Derdepoort - experience ‘Die Opstal’ ”	49
C. de Jong, “Die volksraadsvergadering op Derdepoort in 1849”	50
C. de Jong, “Skaduwees oor Schoemansdal”	56
J. van Stijgeren, “Afrikaners near Lembang”	70
C. de Jong, “The Generaal de Wet Farm in Western Java revisited”	72
Ander bydraes	
From the journals / Uit die tydskrifte: “The Mariammen Temple in Marabastad”	77
Eervolle onderskeidings vir kolonel (Dr.) J. Ploeger	80
C. de Jong, “Verhandeling oor die NZASM-personeel te koop”	81